

PRATARMĖ. SAVA IR KITA „TRADICIJOSE“

VIDA SAVONIAKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Kodėl tyrinėjame *sava* ir *kita*?

Nagrinėti *sava* ir *kita* skatino antropologų ir etnologų diskusijos apie mokslo teoriją ir raidą. Atsirado daug tarpdalykinių požiūrių į tyrimų objektus ir mokslinių rezultatų apibendrinimus bei interpretacijas, kuriuos šiame leidinyje siekiame tyrinėti.

Kalbos apie etnologijos ir antropologijos kaitą Europoje tapo ypač populiarios paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais, žlugus kolonijiniam režimui. Jeano Baudrillardo žodžiais, „kad gyvuotų etnologija, turi žūti jos objektas, kuris mirdamas keršija už tai, kad buvo „atrastas“ ir savo mirtimi meta iššūkį mokslui, norinčiam jį sučiuopti“. Poetiškai mokslas apie kultūrą neatsiejamas nuo kultūros istorijos: „[...] turbūt kiekvienas mokslas pasmerktas balansuoti ant paradoksalios briaunos, kai suvokiamas pamažu išgaruoja jo objektas ir, jau išnykęs, pasmerkia mokslą negailestingai reversijai. Jis kaip Orfėjas visuomet atsisuka per anksti, ir jo objektas kaip Euridikė vėl nugrimzta į pragarą“ (2, p. 14).

Etnologijos mokslo teorijų kritika plito „iš išorės“ kaip tarpdalykinių diskursų ir požiūrių pasekmė (plačiau žr. 7, 8). Antropologijos, etnologijos objekto pokyčiai plačiai aptarinėjami „mokslo viduje“; diskusijos apie teoriją labai aktualios. Klasikiniuose antropologijos diskursuose daugiau remiamasi antropologų darbais, žinomais nuo pirmųjų tyrimų. Jaunesniosios kartos mokslininkai, pasak Andre Gingricho, savo tyrimų apibendrinimams ir išvadoms pagrįsti plečia diskursų ratą, „išeina“ už antropologijos mokslo ribų (plačiau žr. 4) ir atskleidžia tarpdalykinius požiūrius. „Kad ir kaip ten bebūtų, mokslo evoliucijos logika yra tokia, kad mokslas vis labiau tolsta nuo savo objekto, kol galės visiškai be jo apsieiti: kuo toliau, tuo fantastiškesnė jo autonomija – jis virsta gryna savo forma“ (2, p. 14).

Filosofinis požiūris į tikrovę ir kultūros ypatumus siejamas su visuomenės pokyčiais. Mokslo pokyčiai ir perspektyvos siejasi su naujausiomis gyvenimo aktualijomis ir lūkesčiais. Visuomenės darosi sudėtingiau skirstyti į Rytų ir Vakarų. Platesnį pobūdį įgauna tyrimai „namuose“. Kinta požiūris į *savos* ir *kitos* visuomenės ar kultūros tyrimus; pasak J. Baudrillardo, būtume labai naivūs ieškodami etnologijos tarp laukinių arba Trečiajame pasaulyje – mokslo istorijoje etnologai tyrinėjo laukinius, mažas grupes, kitas kultūras, o ilgainiui pradėjo tirti ir savas, visas kintančias Vakarų visuomenes.

Teigiama, kad keičiasi antropologinių ir etnologinių tyrimų pobūdis bei požiūris į *savo* ir *kito* kultūrą dėl visuomenės nevienalytiškumo, migracijos, informacijos, kapitalo ir žinių srautų. Kartais kultūros autentiškumo paieškos netenka prasmės; dėmesys krypsta į tapatybės išskirtinumus. Dėl to *savo* ir *kito* kultūros tradicijas turime vertinti atsižvelgdami į istorines gyvenimo aplinkybes ir kintančias mokslo tradicijas.

Kolonijinės sistemos žlugimas ir šių politinių įvykių nulemtos politinės idėjos sukėlė antropologijos mokslo teorijų, vadinamųjų „didžiųjų teorijų“, kritiką. Poststruktūralizmo idėjų iškilimas antropologijoje, anot Henrietos L. Moore, Toddo Sanderso, lėmė antropologijos analitinės klasifikacijos ir reprezentacijos metodų kritiką. Michelio Foucault ir kitų mokslininkų idėjos kvietė naujai analizuoti antropologijos sąvokas, susijusias su žiniomis ir jėgos formomis. Šioms nuostatoms turėjo įtakos feminizmo, postkolonializmo judėjimai. Reprezentacijos antropologijoje kritika pirmiausia paneigė idėją, kad antropologijoje kultūros ir visuomenės aprašomos kaip veidrodžio atspindžio realybė, kaip subjekto išskirtas „kitas“. Ši Jameso Cliffordo ir George E. Marcuso išplėtotą kritiką pabrėžė istoriškai priklausomą antropologinių konstrukcijų prigimtį, jų ryšį su vakarietiškomis filosofijos tradicijomis, teoretiniais modeliais ir literatūrinėmis konvencijomis. Antroji kritikos tema – kultūros samprata ir antropologijos analitiniai požiūriai; trečioji – antropologinės žinios, tyrimai ir pažinimas (plačiau žr. 5, p. 14–16). Neoliberalizmas, postmodernios ideologijos, ekonominio gyvenimo strategijos neabejotinai taip pat veikia mokslo raidą, šiuolaikinį etnologijos, antropologijos metodologijų pliuralizmą.

Antropologijoje, kartu ir etnologijoje išryškėjo posūkis į etnografiją, susidomėjimas savirefleksyvumu ir „tradicijos išradimo“ tyrimais. Klausiamo, „kaip mes galime būti pažinimo pateikėjai, kai mūsų pažinimo objektas – kultūra – gali būti suvokta kaip alternatyvi pažinimo kūrėja“ (plačiau žr. 6). Aktyviai aptariamą etnografijos kaip metodologijos aktualijos. Stengiamasi nutolti nuo senosios aprašomosios etnografijos, dažnai neįdomios platesnei auditorijai. Keliamas klausimas, „ką mums gali papasakoti etnografinė medžiaga apie platesnes teorines problemas, susijusias su socialiniais mokslais“, vietoje seniau kelto klausimo, „ką mums teorinės idėjos gali pasakyti apie etnografinius kontekstus“ (1, p. IX) ir kartu vietos tradicijas.

Lietuvos etnologijoje ir antropologijoje atsiveria daug neištirtų, visiškai nenaugrinėtų šios temos mokslo teorinių klausimų, Lietuvos aktualijų, skatinančių savitą etniškumo suvokimą, tautiškumo konstravimą ir etninius procesus, visuomenės vertybių skalės kaitą, migracijos aktualijas. Kokia mūsų etnologijos disciplina plačiąja prasme? Kokiomis idėjomis, strategijomis antropologai, etnologai rėmėsi tarpukariu, sovietmečiu ir dabar, kokią etnologiją mes turime? Kokios tyrimų me-

todologijos atskleidžia pasaulio ir Lietuvos mokslo visuomenės lūkesčius, taikliausiai nusako visuomenės, bendruomenės ar individo požiūrį į etniškumą, kultūrą, „savo“, „kito“, „svetimo“ sampratas; „skirtingumą“, „kitoniškumą“, „keitimąsi“?

Etnologijos mokslo ir kultūros kaip tyrimų objekto raidos ypatumai yra matomi visų šio leidinio straipsnių autorių požiūriuose – tyrimų pobūdis priklauso nuo tyrimų objekto ir uždavinių. Leidinyje publikuojami 2013 m. spalio 24–25 d. Lietuvos istorijos institute vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Savas ir kitas* šiuolaikiniuose tyrimuose“ perskaitytų pranešimų pagrindu parengti ir parašyti nauji straipsniai. Konferencijos diskusijos inspiravo sudaryti du leidinius. Viena „*Savas ir kitas* šiuolaikiniais požiūriais“ (plačiau žr. Vidos Savoniakaitės anotaciją šiame leidinyje) atskleidžiami socialiniai teoriniai tapatybės aspektai, o šiame „*Tradicija ir dabartis*“ tome daugiau dėmesio skiriama kultūros teorijos ir kultūros klausimams.

***Sava ir kita* kultūros tradicijose**

Kodėl tyrinėjame kultūros klausimus per *savo* ir *kito* sampratas? Savo, svetimo ir kito kultūra Lietuvos istoriografijoje nagrinėta nuo seno. Etnologijoje „savo“ kultūra buvo ypač svarbi; jai pažinti mokslo istorijoje plėtotos analitinės, lyginamosios metodologijos; buvo svarbūs regioniniai savitumai, etnografinių regionų kultūriniai išskirtinumai, susiję su jų ribų ir Lietuvos kultūros sampratomis. Šie istoriniai klausimai, sieti su etninėmis tradicijomis, tradicinės visuomenės gyvensena bei vertybėmis ir šiuolaikinės visuomenės virsmo ypatybėmis, įdomūs ir šiais metais, paskelbtais „Etnografinių regionų metais“. Visų šių klausimų mes negalime aptarti, nežinodami, ką žmonės laiko *sava*, o ką *svetima*, kas yra tapatybės dalis, o kas buvo atneštinės kultūros dalelytės.

Mokslo teorijose „mes“ ir „jie“, „sava“ ir „svetima“, „savas“ ir „kitas“, „kitoniškumas“ ar „skirtumai“, „keitimasis“ (plačiau žr. 7) atskleidžiami, prisimenant Pauliaus Galaunės žodžius „tautos istorijai pagilinti, tautos kūrybinei sielai pažinti“ (2, p. 7); kartu parodomi ir tarpkultūriniai diskursai, demokratinės pliuralistinės visuomenės kultūros bruožai.

Paskutiniaisia XX a. dešimtmečiais į „kultūrą“ imta žvelgti kaip į kažką sukonstruotą, reprodukuotą idėjų bei tam tikrų veiksmų suformuotą ir „agentų“ paveiktą. „Kultūra“, nutolusi nuo tikro ar „sisteminio“ ir aiškaus ar „koherentinio“ būvio, laikoma atsitiktine ar priklausoma nuo jėgos struktūrų konfliktų (plačiau žr. 5, p. 15). Kultūros sampratą praplečia globalūs meniniai vaizdai, žmonės, kapitalas, prekės. Kultūros sąvoka pati savaime kartais atrodo tarsi iliuzinė ar fragmentuota bei įvairiapusė. Žmonės dažnai laisvai pateikia „savąją“ kultūros sampratą, kai suvokia „kitą“.

Savo ir *kito* sampratos humanitariniuose ir socialiniuose moksluose siejasi su pačiais įvairiausiais klausimais; kalbame apie *sava* ir *kita* analizuodami „keitimosi“ sampratų svarbą, nepamiršdami, kad šiandien turime kalbėti ne apie vieną žmogaus tapatybę, o apie skirtingas jo tapatybes skirtingomis gyvenimo aplinkybėmis ir šių tapatybių galimą keitimąsi (plačiau žr. 7). Tai požiūriai, paveikti minėtosios šiuolaikinės antropologijos teorijos idėjų, kurios realybę siekia atskleisti kaip tiesioginį veidrodžio atspindį, kritikos. Ullrichas Kockelis, Dalia Marija Stančienė, V. Tumėnas analizuoja *savo* ir *kito* sampratas Europos kultūroje, pateikdami aktualių teorinių metodologinių išvadų, palyginimų ir apmąstymų apie „sava“ plačiai. Taip pat ši kritika tam tikru mastu galėjo paveikti diskursus apie šiuolaikines „etnines tradicijas“ mene, muzikoje; šių „tradicijų“ raidą, jų prasmes, nagrinėjamas leidinio autorių. Rimantas Sliužinskas, Romualdas Apanavičius, Libertas Klimka, Gaila Kirdienė, Vida Palubinskienė savitai pateikia savo įdomius naujus požiūrius.

Kultūros tyrimuose svarbus reiškinių kartojimasis ar, kitais žodžiais, „simuliakrai ir sumuliacijos“. Medijų, technologijų įtaka kultūrai pakeitė visuomenėje požiūrius į „autentišką“, „tikrą“, o kartu „etniniam“ galime atrasti daugiau prasmų, kaip priklausymas grupei; Lietuvoje *savojo* suvokimui išlieka svarbi *savo* ir *kito* etninės kultūros samprata. Kaip ją pažinti, mums aktualiai kalba Anete Karlsonė, Siarhei Sakuma, Nijolė Pliuraitė–Andrejevienė, Viktorija Varanauskaitė.

J. Baudrillardo žodžiais, „mes gyvename visatoje, keistai panašioje į originalą – dalykus čia dubliuoja jų pačių scenarijus. Tačiau antrininko buvimas nereiškia, kad, kaip sako tradicija, jų mirtis neišvengiama – jie jau apvalyti nuo savo mirties“ (2, p. 19), savo gyvasties; autentiškesni savo modelio šviesoje, kaip dirbtinai šaltai besišypsantys sutikti tam tikri tarnautojai. Kyla daug naujų klausimų – kokios gi *savo* ar *kito* „tradicijos“?

Literatūra

1. Amit, Vered; Mitchell, John P. Series Preface, Amit Vered and Rapport Nigel. *Community, Cosmopolitanism and the Problem of Human Commonality*. London: Pluto Press, 2012, p. ix.
2. Baudrillard, Jean. *Simuliakrai ir sumuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
3. Galaunė, Paulius. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930.
4. Gingrich, Andre. Conceptualising Identities: Anthropological Alternatives to Essentialising Difference and Moralizing about Othering. G. Baumann and A. Gingrich (eds.). *Grammars of Identity / Alterity: A Structural Approach*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2004, p. 3–17.

5. Moore, Henrieta L.; Sanders, Todd. Anthropology and Epistemology, Moore Henrieta L., Sanders Todd (eds.). *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2014, p. 1–18.
6. Sangren, P. Steven. Anthropology of Anthropology? Further Reflections on Reflexivity, Moore Henrieta L., Sanders Todd (eds.). *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2014, p. 561–565.
7. Savoniakaitė, Vida. Įvadas: ar pažįstame sava ir kita?, V. Savoniakaitė (sud.) *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais / Contemporary Approaches to the Self and the Other*. Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 11–33.
8. Savoniakaitė, Vida. Antropologija ir etnologija postmodernybėje, V. Savoniakaitė (sud.) *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais / Contemporary Approaches to the Self and the Other*. Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 73–96.

INTRODUCTION: *THE SELF* AND *THE OTHER* IN “TRADITIONS”

VIDA SAVONIAKAITĖ

The Lithuanian Institute of History, Vilnius

Summary

Anthropologists and ethnologists' debates about the new theory and development of their discipline, changing methods of research and new ethnographic issues encouraged to analyze the *Self* and the *Other*. We'll focus here on questions about changing theory, interdisciplinary approaches to the objects of research, and culture. What is specific about the '*self*' and the '*other*' in contemporary research?

Academic changes and prospects are associated with the most recent cares of modern life. Neoliberalism, postmodern ideologies, and strategies of economic life undoubtedly have an impact on academic developments. Changes in these related disciplines have been discussed in anthropological conferences in recent years. There have been in-depth analyses of the historical development of academic methodologies and the impact personalities have on scholarship. The Grand Theories are coming in for criticism. Contemporary pluralism in ethnological and anthropological methodology is a subject for analysis. There has been active discussion of issues relevant to ethnology as a methodology. People assert that the manner of anthropological research and views of '*Us*' and '*Them*' culture are undergoing a sea change because of a breakdown in monolithic societies, migration, information technology and flows of capital and knowledge. Sometimes the search for cultural authenticity becomes meaningless and it is becoming more meaningful to speak of differences in identity and alterity. Socie-

ties are becoming more difficult to classify as eastern or western. Research 'at home' is taking on broader forms. Views of researching Us and Them societies and cultures are changing; in the words of Jean Baudrillard, we would be very naive to look for ethnology among wild tribes or in the Third World – the first victims were the savages and in the long run, so are western societies.

We select the *Other* as the antipode to the *Self* because methodological views claiming otherness is understood best, according to Andre Gingrich, as a changing identity / alterity rather than a pure antipode of what is ours and what is alien. Many theoretical issues concerning unresearched, completely unstudied topics are opening up in Lithuanian ethnology and anthropology along with relevant issues of Lithuanian life encouraging a special understanding of ethnicity and nationality and ethnic processes, changes in the scale of social values, the reality of migration. What kind of ethnological and anthropological disciplines do we need in the broad sense? What ideas and strategies formed the basis of ethnology and anthropology between the Wars, during the soviet period, and nowadays? What kind of research methods reveal the concerns of the international and Lithuanian academic community, reflect most accurately the views of society, communities and individuals with regard to ethnicity, culture, social history, concepts of the Self and the Other?

This volume is based on the papers presented in the Conference "The Self and the Other in Contemporary Research" which was held in the Lithuanian Institute of History on 24–25 October 2013; and also the new papers about the self and the other in culture, and alterity. The authors discuss and reveal interdisciplinary theoretical approaches. The volume analyzes the special nature of ethnology's methodology or methods, the specific ways in which these are applied, the disciplinary and interdisciplinary nature of expeditions, ethnographic accounts, historical and folklore narratives about culture.